فارسی، شەکری شیرین یان ژەهری هەلاهل

سەرەتایەک بۆ شرۆڤەکردنی ڕۆلی فارسی لە ژێنۆسایدی زمانیدا

بێهرووز شوجاعی، ڕۆژهەڵاتناس؛ زانکۆی ئۆپسالا/ سوئێد

کۆلۆنیالیزمی زمانی، مێکانیزمێکی تایبەتی هەیە؛ خودی پرۆسەی کۆلۆنیزەکردن بە جەبریش بێت، بەڵام ڕاگرتنەکەی بە پرۆسەگەلێکی شاراوەی هەژمۆنیک دەستەبەر دەکرێت، واتە قازانج کردنی دڵ و هزری کۆمەڵگای کۆلۆنیزەکراو بە ڕێگای مەشروعییەت بەخشین بە پراتیکی زمانی، ئەدەبیات، نەریتی کولتووری، نۆرمی کۆمەڵایەتی، بەها و باوەڕەکانی زمانی کۆلۆنیال. کورت و کورمانجی بە خولقاندنی ژینگەیەکی کۆلۆنیال.

پوخته

ئەم وتارە هەوڵێکە بۆ ڕاڤەکردنی ڕۆڵی مێژوویی زمانی فارسی، لە پەراوێزخستن و لە ئاکامدا لەناوبردنی زمانەکانی دیکە لە پانتایی ئەو جۆگرافیایەی کە وەکوو فەلاتی ئێران ناسراوە. لە بەشی یەکەمی ئەم وتارەدا، ئاماژەیەک دەکرێتە سەر مێژووی زمانە «ئێرانییەکان» و پەیوەندیی فارسی لەگەڵیان. بەشی دووەم، تەرخان کراوە بۆ سەردەمی مۆدێرنیتە و پەیڕەو کردنی سیاسەتێکی زمانی، لە پێناو دەوڵەت ـ نەتەوەسازییەکی مۆدێرندا. لەم بەشەدا ئامەژەیەکی خێرا دەکرێتە سەر سەردەمی مەشروتییەت و پاشان سیاسەتی زمانیی پەهلەوی و کۆماری ئیسلامی، دەخرێتە بەر تیشکی ڕۆشنایی. لە بەشی کۆتاییدا، بنەما تیئۆرییەکانی کۆلۆنیالیزمی زمانی، لینگویسیزم و لینگویسید باس دەکرێت.

پێشینەی فارسی لەگەڵ زمانەکانی دیکەی پانتایی فەلاتی ئێران

بە پێی لێکۆڵینەوە زمانناسییەکان، زمانە ئێرانییەکان پێک هاتوون لە دوو گرووپی ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاوایی، کە فارسی و کوردی و کۆمەڵێک زمانی دیکە، بەشکێن لە زمانە ڕۆژئاواییەکان. لە ئاستی دەنگسازیدا زمانە ڕۆژئاواییەکانیش لە دو گرووپی باکوور و باشوور پێکهاتوون، کە هەر دووکیان سێ قۆناخی مێژوویيان تێپەڕ کردووە؛ سەردەمی باستان، ناوین و نوێ. لە قۆناخی باستانیدا مادی ـ واتە زمانی مادەکان ـ یەکەم زمانە کە لە چوارچێوەی دەوڵەتێکدا بووە بە زمانی دەسەڵات. بە کوودەتای کووروشی هەخامەنشی لە ساڵی ٥٥٦ پێش زاییندا، ساتراپی پارسی بەسەر وڵاتی مادا زاڵ دەبێت و بەو شێوەیە فارسی بۆ ماوەی ٢٠٠ ساڵ تا هاتنی ئەسکەندەری مەقدوونی دەبێتە زمانی دەسەڵات. ئەشراف و پیاوە دینیەکانی ماد، لە ناو ئیمپراتۆریی هەخامەنیشیدا ئەنتەگرا دەکرێن؛ بۆیە کۆمەڵێک وشە و زاراوەی کارگێریی مادی دەکەونە ناو زمانی فارسی. بە گرتنی ئێران لە لایەن ئەسکەندەر و دامەزرانی خانەدانی سلووکی (Sherwin-White, 1993:40)، فارسی دیسان دەکەوێتەوە پەراوێزەوە. بەڵام ئەمجارە دیسان هەر گەلانی باکوور-ڕۆژئاوایی بوون کە ئێرانیان لە ژێر دەسەڵاتی بێگانە ڕزگارکرد. پاش نزیکەی ٢٠٠ ساڵ، پارتەکان یا پەهلەوانییەکان ئێرانیان لە دەست سلووکی ڕزگار کرد و لە ساڵی ٢٥٠ی پێش زایین، تا ٢٢٦ زایین، لە فەلاتی ئێران، مێزۆپۆتامیا و تەنانەت بەشێک لە سند و ترانس ئۆکسانیا، حوکمیان کرد. واتە لە ساڵی ٣٣٠ی پێش زایین تا ٢٢٦ پاش زایین، بۆ ماوەی ٥٠٠ ساڵ، هیچ ئاسەوارێک لە فارسی نابینرێت. تەنانەت پاش هاتنە سەرکاری ساسانییەکان لە ساڵی ٢٢٦ی پاش زایینیش بۆ ماوەیەکی درێژ پارتی/پەهلەوانی، وەکوو زمانی فەرمی بە کار دەهێنرا. ستاتوسی بەرزی پەهلەوانی هۆکارێکی سەرەکییە کە فارسی ژمارەیەکی زۆر وشە لەو زمانە بە قەرز وەردەگرێت. بەڵام لە مێژوونووسینی زمانیدا، فارسەکان «فارسیی ناوین»یش بە تەحریفێکی زیرەکانە وەکوو پەهلەوی پێناسە دەکەن، کەچی پەهلەوی، واتە زمانی پارتەکان، لە ڕووی مێژووی زمانەوانییدا زمانێکی باکوور ڕۆژئاواییە. جگە لە جیاوازیی وشەسازی و ڕستەسازی، دەیان ئیزۆگلۆسی دەنگسازیی پەهلەوی/پەهلەوانی، لە فارسیی ناوین/ساسانی جیا دەکاتەوە. وێنەی خوارەوە نموونەیەکە لەو جیاوازییە دەنگسازییەکان:

ئیزۆگلۆسی باشوور ـ رۆژئاوا				ئیزۆگلۆسی باکوور ـ رۆژئاوا			
	فارسی نوی	فارسی ناوین	ئیزۆگلۆس		کوردی	پارتی	ئیزۆگلۆس
پل	pol	pul	l	پرد	pird	purd	-rd
بلند	bolend	bulend	l	بەرز	berz	burz	-rz
زن	zen	zen	z	ژن	jin	jen	j
آهن	ahen	ahun	h	ئاسن	asin	asun	s
داﻥ-	Dan-	Dan-	d	زاﻥ-	Zan-	Zan-	z
(دانستن)				(زانین)			

بە پێی ئەم ئیزۆگلۆسانە گرووپەکانی باشوور و باکوور بەم شێوەیە بە پێی قۆناخەکانی مێژوویی پۆلین دەکرێن:

سەردەم	باکوور	باشوور
باستان	مادی (BC 549 - 768)	فارسی کۆن (BC 550-330)
ناوین	پارتی (BC - 224 AD 247)	فارسی ناوین (AD 224-651)
نوێ	کوردی	فارسی نوێ (- AD 850)
	ئازەری †	
	تالشی/تاتی	
	ڕاژی (ڕێی، وەرامین، تاران) †	
	مازەنی	
	سمنانی	
	گەزی (ئەسفەهان)	
	گەبری (زاراوە ناوەڕاستەکان لە یەزد و کرمان)	
	بەلووچی	

زۆربەی ئێرانۆلۆگەکان، فارسیی نوێ بە درێژەی فارسیی ناوین و ئەویش بە نۆرەی خۆی بە درێژەی فارسیی کۆن پێناسە دەکەن. بەڵام سەرنجڕاکێشە کە ئەم بەردەوامییە لە نێوان مادی و پارتی و کوردیدا کەم پێناسە کراوە. تەنیا ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی، مینۆرسکی، دانی بەوەدا ناوە کە کوردەکان مادن. هەروەها ئێرانۆلۆگی ئەمریکی ویندفۆریش (Windfuhr, 1975:462)، کوردیی وەکوو زمانێکی پارتی پێناسە کردووە، بەڵام نە ئێرانییەکان، نە ڕۆژهەڵاتناسانی دیکە، دانیان بە هەبوونی ئەو پەیوەندییەدا نەناوە. تەنانەت بەشێکیان یان

کوردی بە ڕابردوویەکی دابڕاو پێناسە دەکەن، یانیش نکۆڵی لە پەیوەندیی کوردی و مادی و پارتی دەکەن. ئەمە دروست لە ئاراستەی سیاسەتی زمانیی دەوڵەتی فارسی دایە.

خاڵێکی بەرجەستە لە خشتەی سەرەوە، دابڕانی مێژوویەکی دوور و درێژ لە نێوان قۆناخەکانی زمانی کوردی لەگەڵ پارتی و مادییە. ئەگەر سەرنج بدەین، دابڕانی فارسیی ناوین تا فارسی نوێ، نزیکەی ٢٥٠ تا ٣٠٠ ساڵ دەبێت؛ ئەوەی کە عبدالحسین زرین‌کوب وکوو دوو سەدە بێدەنگی (دو قرن سکوت) پێناسەی کردووە. واتە لە ڕووخانی ساسانی لە ساڵی ٦٥١، تا ساڵی سەدەی نۆیەمی کۆچی، کە یەکەم دەقەکانی فارسی لە سەردەمی سامانیدا بلاو دەبێتەوە، هیچ ئاسەوارێکی فارسی دیار نامێنێ. ئەو دوو سەدەیە، ئەوەندە لەسەر جەستەی فەرهەنگ، وشەسازی و ڕستەسازیی فارسی کاریگەر بووە، کە هەریەک لەوانە بە دوو شێوەی ناوین و نوێ پێناسە دەکرێن. ئەمجا ئەگەر بڕوانینە دابڕانی زەمانی لە نێوان پەهلەوانی و کوردی، زیاتر لە ١٢٠٠ ساڵ تا پەیدابوونییەکەم دەقە کوردییەکان دەخایەنێت. ئەم هەزار ساڵ بێدەنگییە لە نێوان پەهلەوانی و ئەو زمانانەی کە سەرچاوەیان هەر پەهلەوانی بووە، نە تەنیا هۆکار بۆ پەیدابوونی شێوەزاری جیاواز بووە، بەڵکوو زمانی جیاوازیش لێی دەرکەوتوون. ئەم دیاردەیە دەکرێ لەگەڵ سەرهەڵدانی زمانە نوێیەکانی ڕۆمان پاش دابەش بوونی ئەمپراتۆری ڕۆم، کە زمانەکەی لاتین بوو، بەراورد بکرێت. هەر لە کاتی ئیمپراتۆریی ڕۆمدا، شێوەزاری جیاواز بە ناوی لاتینی عام (vernacular latin) هەبوون، بەڵام لە سەرەتای هەزارەی ڕابردوودا، ئەم شێوەزارە لۆکاڵییانە، دەستیان بە بەرهەمهێنانی ئەدەبی کرد و، بە دروست بوونی دەزگای چاپ، زمانەکانی ئێستای ڕۆمان، واتە ئیتالی، فەڕانسی، پورتوگالی، سپانی، کاتالانی و هتد، لێی دروست بوون. جیاوازییەک لە نێوان وەرار(تکامل)ی پەهلەوانی بۆ زمانەکانی ئێستا و لاتینی بۆ ئەو زمانانە ئەوەیە، کە بە ڕووخانی ئیمپراتۆریی پەهلەوانیی ئەشکانییەکان ، تەنیا بۆ ماوەی سەد ساڵێک بەردەوامیی نووسین بەو زمانە هەبوو. پاش نەمانی ئەشکانییەکان تا هەزارەییەکەمی زائینی، جگە لە چەند دەقێکی ئازەری یان چەند هۆنراوەی فەهلەویات، هیچ دەقێکی دیکە لەو زمانە نەماوە و، جگە لە چەند دەقی ئایینیی گۆرانی بە شێوەزارەکانی دیکەی کوردی، تا ساڵی ١٤٠٠ی میلادیش، هیچ دەقێک نەبوو. جگە لەوە تا ئێستاش، جیا لە ئستاتوی فەرمیی کوردی لە باشووری کوردستان لە ساڵی ١٩٩١ـەوە، هیچ زمانێکی دیکەی پەهلەوانی نەبووە بە زمانی پەروەردە و زمانی دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری. لەو ئاراستەیەدا زمانە پەهلەوانییەکان، پانتاییەکی بەرینیان لەدەست داوە و جێگایان بە فارسی و تورکی پڕ کراوە. بۆ نموونە تا سەرەتای حکوومەتی سەفەویش، ناوچەکانی ئەسفەهان، هەمەدان، کرمان، تاران، یەزد، ڕەی و وەرامین جۆرێکی پەهلەوانی قسەیان دەکرد. ئێستا ئەو ناوچانە بە تەواوی تەفریس کراون. تەنیا زمانی گەزی لە ئەسفەهان و زمانی گەبری لە یەزد ماوەتەوە. ئەوانی دیکە لەو ناوچانە بە تەواوی لە ناو چوون.

بە پێی مێژوونووسانی ئیسلامی، زمانی ئازەربایجانیش تا هاتنی موغول و تورکەکان پەهلەوانی بووە. بۆ نموونە «ابن مقنع» بە نەقڵ لە «ابن ندیم» دەڵێت کە زمانی ئازەربایجان «الفهلویه»، مەنسووب بە فەهلە، واتە خاکێک بووە بریتی لە ئەسفەهان، ڕەی، ماهی نەهاوەند و آذربایجان. ئەم دەستنیشانکردنەوەی جۆگرافیای زمانی لە لایەن یاقووتی حەمەوی لە «معجم البلدان» و خوارەزمی لە «مفاتیح العلوم»یشدا هاتووە. ماوەیەک ئەو زمانە وەکوو ئازەری پێناسەکراوە. حمد الله مستوفی لە «نزهة القلوب» لە سەدەی ٨ی کۆچی، زمانی

خەڵکی مەراغە بە «پەهلەویی گۆراو/ پهلوی مغیر» پێناسە دەکات. (Henning, 1955:157-177)

بە پێی لێکۆڵینەوە زمانناسییەکان، ئازەریی کۆن یەکێک لە ئاسەوارەکانی زمانی پەهلەوانی بووە. تا سەردەمی سەلجووقەکانیش، زۆربەی دانیشتوانی ئازەربایجان بە شێوەزارێکی پەهلەوانی قسەیان کردووە و تەنانەت هۆنراوەی ئەدەبییان هەبووە. بۆ نموونە مەغریبی تەبریزی، شاعیری سەدەی هەشتی کۆچی فەهلەویاتی خوارەوەی (ادیب طوسی، ١٣٣٥:٢٢٦) نووسیوە:

سەحەرگاهان کە دیلم تاوە گیرێ
ژە ئاهم هەفت چەرخ ئالاوە گیرێ
ژە دیلم ئازەرین ئاهی ورایە
دوژ ئەژ تاوی دیلم تاوە گیرێ

تێگەیشتن لە فەهلەویاتەکەی سەری، بۆ کەسێکی کورد کە شارەزایی بۆ شێوەزارەکانی کوردی هەبێ زۆر ئاسانە. /دیل/ هەمان /دڵ/، /تاوە/ هەمان تاو، /ژە/ و /ئەژ/ هەمان /ژ/ی کرمانجی و /جە/ی هەورامی، /دووژ/ هەمان /دووە/.

تەنانەت تێگەیشتنی هونراوەی شێخ سەفیەدینی ئەردەبیلی (ادیب طوسی، ١٣٣٥:٢٠١)، کە بە پێی هەندێک سەرچاوەی مێژوویی، جەددەکەی لە کوردستانەوە بۆ ئازەربایجان کۆچی کردووە، بۆ کەسێکی کورد زۆر ئاسانە:

بە من جانی بدە ئەز جانەوەر بوم
بە من نوتقی بدە تا دەماوەر بوم
بە من گۆشی بدە ئەز بەشنەوا بوم
هەر ئانگەه وانگە بوو ئەز ئا خەبەر بوم

لێرەشدا /ئەز/ هەمان /ئەز/ی کوردی کرمانجی و پارتییە، /دەم/ هەمان /دەم/ـی کوردیی سۆرانی، لێرەدا بە واتای کەسێکی توانایی نوتقی هەبێت، /وانگە/ش هەر بە واتای /بانگ/ـە.

ئێستا تەنیا دوو سێ گوند لە ئازەربایجان ماون کە بەو زمانە قسە دەکەن؛ شێوەزاری هەرزەنی لە گوندی گەلین قایای مەرەند، گوندی خوئین لە زەنجان و کرینگان لە خەلخال. ئازەربایجان بە تەواوی تەتریک کراوە. زێدی سەرەکیی فارسەکان ساتراپی پەرسیس بووە، کە پاش کوودەتای کووروش، فارسەکان بە سەر جۆگرافیای ئێراندا زاڵ دەبن. ئەگەر تەماشای نەخشەی (١) بکەین، پانتایی زمانی فارسی لەسەرەتادا زۆر تەسک بووە.

نەخشەی زێدی ڕەسەنی فارس

بەڵام ئەگەر ئێستا بڕوانینە ژمارەی دانیشتوانی فارسیئاخێو، ڕاستییەکی دیکە ئاشکرا دەبێت، زۆربەی ئەو ناوچانەی کە سەردەمێک پەهلەوانی زمان بوون، ئێستا تەفریس کراون.

نەخشەی (٢) هی بیست ساڵ پێش ئێستایە. بۆ نموونە لێرەدا دیار دەبێت کە تەنیا لەسەدا ٧.٦ی خەڵکی مازەندەران فارسیزمانن. بەڵام بە پێی لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی لە لایەن محمد صالح ذاکری (١٣٩٨)، لەسەدا ٦٠ی خەڵکی مازەندەران لە ناو خێزانیاندا فارسی بە کار دێنن.

ئەمەش نابێت لە بیر بکرێت، کە لوڕی ـ بەختیاری سەرەڕای پێشینەیەکی هاوبەش لە گەڵ کوردی کە هەمان زمانی پەهلەوانییە، ئێستا تەنیا خاوەنی هەندێک سوبستراتی پەهلەوانییە و لە بواری فەرهەنگ، وشەسازی و ڕستەسازیدا. ئەوەندە کەوتووەتە ژێر کاریگەریی فارسی، کە ئێستا لە بواری زانستی زمانناسیدا لە کۆمەڵەی زمانە باشوور ـ ڕۆژئاوییەکان، واتە فارسی، لەقەڵەم دەدرێن. دوور نیە بۆ ماوەی چەند دەهەیەک وەکوو ئەسفەهانی و هەمەدانی و ڕاژی، بەتەواوی تەفریس بکرێت.

نەخشەی
(١)

نەخشەی
(٢)

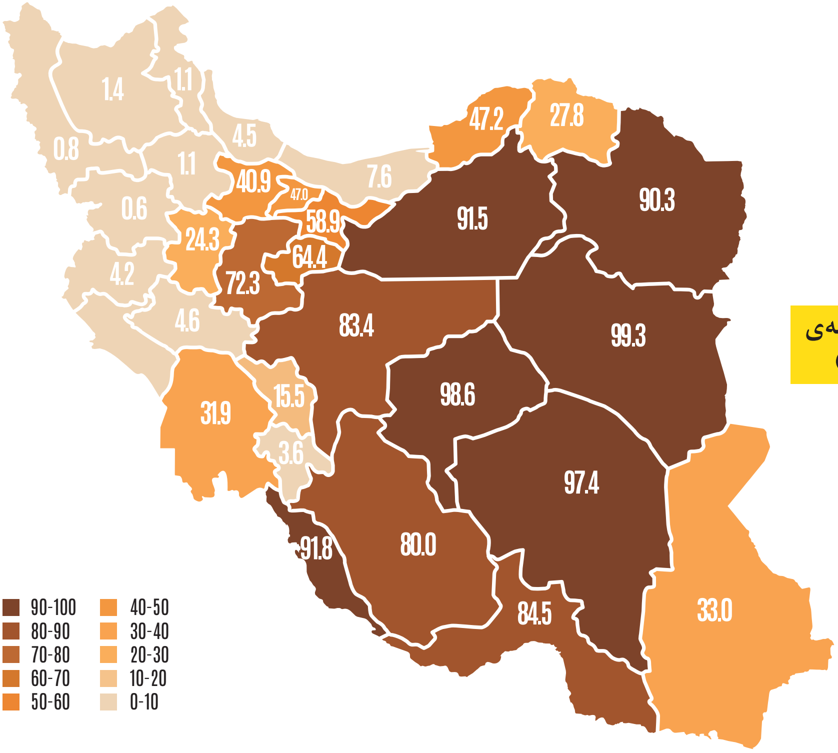

پەیوەندیی زمانی پەهلەوانی لەگەڵ کوردی و زمانەکانی دیکەی باکوور-ڕۆژئاوا

جاری یەکەم کە من دەقێکی پەهلەوانی/پارتیم دیت، بە خوێندنەوەی ئەم ڕستەیە کە نزیکەی ١٨٠٠ ساڵ پێش ئێستا لە قاڵبی سروودێکی دینی مەسیحیدا نووسرابوو، تووشی شۆک بووم. ڕستەکە بەم شێوەیە دارێژراوە: (Boyce, 1975:171)

û-t ez hişt hêm sêweg.

ئەم ڕستەیە بە کرمانجی ئەمڕۆ دەبێتە:

Û te ez hîşt-im sêwî.

واتە، تۆ منت هەتیو[بەجێ] هێشت. لە زمانی پەهلەوانیدا وەکوو نموونەکەی سەرێ، دەتوانین هەموو شێوەزارەکوردییەکان، مازەنی، گیلەکی، تالشی، بەلووچی، سمنانی، ئازەریی کۆن و گەبری و هتد ببینین. بەڵام نیوەی ئەم زمانانە یان لەناو چوون یان لەژێر مەترسی نەماندان.

تا کۆتاییی سەدەی هەژدەی زایینی، سیاسەتێکی دیاریکراوی زمانی لە لایەن حوکمڕانانی ئێران پەیڕەو نەدەکرا؛ واتە حکوومەتی شاهی لە ئێران چالاکانە سیاسەتێکی سەپاندنی زمانی فەرمییان دانەڕشتووە. هۆکاری سەرەکیی نەمان یان سنوورداربوونی زمانە غەیرەفارسییەکان لە ئێران، لەبەر نەبوونی سەروەریی سیاسیی ئاخێوەرانی ئەو زمانانە بووە. جۆگرافیاکەیان لە لایەن فارسەکانەوە داگیرکراوە و بە شێوەیەکی سروشتی زمانی فارسەکانیش، بووە بە زمانی دەسەڵات و خاوەن پرێستیژ و وەکوو بۆردیۆ (Bourdieu, ١٩٨٦:٥٦) پێناسەی دەکات، بووە بە خاوەنی سەرمایەیەکی فەرهەنگیی گەورە. ئەم سەرمایە گەورەیە، فارسیی کردووە بە زمانی لینگوا فرانکای پانتاییی فەلاتی ئێران و، تەنانەت زمانی بازرگانی تا دیواری چین. بە سەرمایەیەکی وا، فارسی بە شێوەیەکی پاسیڤیش بێت بووە بە هۆکاری سەرەکیی مردنی کۆمەڵێک زمانی دیکە.

مۆدێرنیتە، سەرهەڵدانی ناسیۆنالیسمی ئێرانی و فۆرمگرتنی سیاسەتی زمانی

زمان ڕۆڵێکی سەرەکیی لە نەتەوەسازی و مۆدێرنیزاسیۆندا دەبینێ. لە کۆنتێکستی ئێراندا لە کۆتاییی سەدەی ١٨ و سەرەتای سەدەی ١٩دا بوو، کە حاکمانی ئێرانی هەستیان بە گرنگیی ڕۆڵی زمان لە پرۆسەی نەتەوەسازییەکی مۆدێرندا کرد. بۆیە، وەکوو پێشتر ئاماژە کرا، هەتا ئەو سەردەمە، ئەوانەی بە شێوەی داگیرکردن و یان بەخۆبەستنی تەریتوارێک، حوکمیان لەسەر «رەعیەت» دەکرد، حەولێکی چالاکیان بۆ چەوساندنی زمان نەدەدا. تەنانەت حاکمانی تورکی ئێران بۆیان گرنگ نەبوو زمانی خۆیان بەسەر سەراسەری ئێراندا زاڵ بکەن. بەڵام بە هاتنی مۆدێرنیتە، ئاڵوگۆڕێکی پارادیگماتیک لە وێژمانی زمانیی ئێراندا ڕوودا. پێشکەوتن و مۆدێرنیتە لە دەریچەی پەروەردەدا دەگوزەرا، بۆیە محەممەدشای قاجار، ڕوخسەتی دا بۆ کردنەوەی چەندین خوێندنگای میسیۆنەری مەسیحی و ئەم پرۆسەیە بە کردنەوەی «دارالفنون» لە ساڵی ١٨٥١دا خێراتر بوو. لە سەرەتای ١٩٠٠دا، ئەم خوێندگایە بووە بە پۆلیتەکنیکێکی گەورە کە ٣٥٠ خوێندکاری هەبوو و بەشێکیان نێردران بۆ ئەورووپا بۆ ئاستەکانی بەرزی خوێندن. (Abrahaian, 2008:39) پاش چەند ساڵێک لە شارە گەورەکانی وەکوو تاران، تەورێز و ئەسفەهانیش چەند کۆلێژی دیکە کرانەوە. بۆ گەشەپێدانی زمانی فارسی، لە چاپخانەی دەوڵەتی چەندین ڕۆمانی وەرگێڕاوی ڕۆژئاوایی چاپ کران. هەمان سەرچاوە ئاماژە بە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی «تربیت» لە تاران، «همت» لە تەورێز، «حبل المتین» لە کەلکەتە، «اختر» لە ئەستەنبول و «قانوون» لە لەندەن دەکات. دەزگا چاپەمەنییەکان،

لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات، ڕۆڵێکی گەورە لە وەراری ئایدیا ڕۆژئاواییەکان، بەتایبەت دەستپێکردنی «انقلاب مشروطه» دەگێڕن. (Bashir, 2000) ڕۆشنگەری بە ئایدیا ڕۆژئاواییەکان، حوکمرانیی قاجارەکان بە ئاڵەنگاری دەکێشن و موزەفەرەدین شا، مەجبوور دەکرێت بۆ جاردانی هەڵبژاردنی گشتی. مەجلیسی شوورای میللی، لە ساڵی ١٩٠٦دا دەکرێتەوە. (Maloney 2015-) لە قانوونی مەشروتییەتی ساڵی ١٩٠٦دا، هیچ ئاماژەیەک بە زمان یان زمانی ڕەسمی نیە، بەڵام مەجلیسی شوورای میللی، بە زیادکردنی بەندێک لە نیزامنامەکەیدا، هەنگاوی یەکەم بەرەو سیاسەتی زمانی لە ئێراندا دەنێت. بە پێی ئەم بەندە، دەبێت نوێنەرانی مەجلیس «رسم الخط»ـی فارسی بزانن. (Kia, 1998:32). بزاڤە ناسیۆنالیستییەکانی فارس لەم سەردەمەدا، لە فۆرمدانی زمان و مێژوو، وەکوو ئامرازگەلی ئیدئۆلۆژیک لە پێناسەکردنی ئێران وەکوو یەک دەوڵەت و یەک زماندا سەردەکەون. (Tavakoli-Targhi, 2009) لە ئاکامدا، سروشتی فرە ئەتنیک و فرەزمانیی وڵاتەکە پشتگوێ خرا و ئێران وەکوو وڵاتێکی «باستانی و یەکگرتوو بە یەک زمان، یەک فەرهەنگ و یەک زمانی ئەدەبی» وێنا کرا. (Kia, 1998:9) ناسیۆنالیسمی نوێپێی فارسی، بە فیترەتی ئینکار و پەراوێزخستنی فرەچەشنی ئەتنۆزمانی لە سەردەمی ڕەزاشا و کوڕەکەیدا، گەیشتە قۆناخی بێتەحەممولی و ڕێگەی بە ناکۆکی ئەتنۆزمانیش دا. (Katouz-ian, 2009) ڕەزا خانی میرپەنج، تەنانەت بە تەحریفێکی مێژوویی، ناوی زمانی پەهلەوانی واتە پەهلەویی کردە پاشناوی خۆی. ڕەزا شا، بە ویژمانێکی کەمالیستی ـ ڕەزا شا لە ژێر کاریگەریی ئایدیاکانی موستەفا کەمال ئاتاتورکی تورکیەدا بوو ـ سیاسەتێکی ڕەگەزپەرەستانەی پەتیگەرایی لە بواری زماندا پەیڕەو کرد؛ ئەویش بەکارهێنانی فارسی وەکوو ئامرازێک بۆچەوساندنەوەی ئاخێوەرانی زمانەکانی غەیری فارسی بوو. (Abrahamian, 2008) یەکێک لە هەنگاوەکانی سیاسەتی زمانی ڕەزاشا، دامەزراندنی فەرهەنگستانی زمانی و کۆمیسیۆنی جۆگرافی بوو. ئەو کۆمیسیۆنە ناوی سەدان ناوچە، شار، شارۆچە و دێی گۆڕی. یەکێک لە هەنگاوەکانی ئەم سیاسەتە، بە کار هێنانی تاقانەی فارسی بوو بۆ تابلۆ، نیشانەکانی شوێنی گشتی، نامەی بازرگانی و تەنانەت کارتی ڤیزیت. (Mirvahedi, 2018) فەرهەنگستانی زمان و ئەدەبی ئێران، تێرمینۆلۆژی و زاراوەکانی کارگێڕیشی کردە فارسی. لە تەنیشت ئەم هەڵمەتانەدا، ڕەزاشا، بەکارهێنانی هەر جۆرە فۆرمی نووسراوەی زمانەکانی دیکەی قەدەغە کرد. فارسی، بە پێی فەرمانی شاهی، تەنیا زمانی ڕەوا بوو. زمانەکانی دیکە وەکوو کوردی یان دیالێکتالیزە (May, 2008) کران، یان نەهایەتەن وەکوو فۆرمی ناخالیسی (گویش) فارسی لەقەڵەم دران. لە میانەی شەڕی دووەمی جیهانیدا و بە لادانی ڕەزاشا لە لایەن هاوپەیمانان و دامەزراندنی کۆماری کوردستان، دەرفەتێکی کورت، بەڵام زۆر چارەنووس ساز، بۆ گەشەپێدانی زمانی کوردی دروست بوو، بەڵام بە داگیرکردنی کۆمار لە لایەن ئەرتەشی کوڕەکەی، واتا محەمەدڕەزاشا، ئەو هەناسەیەش خنکێندرا. محەمەد ڕەزا، سیاسەتەکەی باوکی پەیڕەو کرد، بەڵام ئاستی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ زمانەکانی تری کەمێک خاوتر کرد.

سەردەمی کۆماری ئیسلامی

بۆچوونەکان لەمەڕ فرەچەشنیی زمانی لە ئێراندا، بە تایبەت لە ساڵە سەرەتاییەکانی تەمەنی کۆماری ئیسلامیدا زیاتر بە پێی پێوەرە ئیسلامییەکان فۆرمیان دەگرت. لە قانوونی ئەساسیی کۆماری ئیسلامیدا دوو مادە ئاماژە بە زمان دەکەن، مادەی ١٥

و مادەی ١٩. بە پێی مادەی ١٥ زمان و خەتی فەرمی و زمانی هاوبەشی گەلی ئێران فارسییە. نوسراوە فەرمییەکان، دەق و هەموو کتێبی دەرسی دەبێت بە فارسی بن. بەڵام، بەکارهێنان زمانی مەحەللی و قەومی لە ڕاگەیاندن و چاپەمەنیدا و هەروەها فێرکردنی ئەدەبیاتیان لە خوێندنگادا لە تەنیشت فارسی ئازادە. بۆ جاری یەکەم بوو کە لە قانوونی ئەساسیدا، ستاتوسی زمانی فەرمی بداتە فارسی و بۆ جاری یەکەمیش ئاماژە بە هەبوونی زمانی دیکە دەکرا، سەرەرای پێناسەکردنیان وەکوو زمانی مەحەللی و قەومی. ئەمە هەمان بەردەوامیی سیاسەتی دیالێکتالیزەکردن و مینیۆریتیزەکردنی سەردەمی پەهلەوییە، کە پێشتر ئاماژەی پێ کرا. خاڵی سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە بەشی دووەمی مادەی ١٥ تا چەند ساڵ پێش ئێستا بە هیچ شێوەیەک پەیڕەو نەکرا و ئێستاش زۆر سنووردار لە چەند خوێندنگایەک پرۆژەیەکی نیوبەندیان بۆ دارشتووە. واتە لە پراتیکدا وەکوو فیشمان (Fishman, 2013:479) ئاماژە دەکات، کۆماری ئیسلامی، ئێستا «سیاسەتی بێ سیاسەتی» لەمەڕ زمانەکانی تری ئێراندا پەیڕەو دەکات. بە ئامرازی ڕاگەیاندنی بەهێز و دەزگای پەروەردەی فراوان، پێویستی بە سیاسەتی سەرکوت و چەوساندنەوەی زمانیی ڕەزاشا نیە. چونکە بەم شێوەیە بە بێ ناکۆکی، زمان نافەرمییەکان لەناو دەچن. ئێستا زمانەکانی غەیری فارسی بۆ پەیەوەندییە کۆمەڵایەتییەکان سنووردار کراون.

بە پێی تیئۆریی فێربوونی زمان، دو ئاستی جیاوازی زمان هەن؛ زمانی دواندن و زمانی پەوەردە یان زمانی ئاکادێمیک. زمانی دواندن ڕۆژانە بە ڕێگای چالاکیی کۆمەڵایەتی، واتە گەمە، ڕاگەیاندن، قسەکردنی ڕۆژانە، گێڕانەوەی ڕووداو و ئەزموونەکان، شی کردنەوەی چالاکیەکانی ڕۆژانە و دەربڕینی بۆچوونی شەخسی، گەشە دەکات. (Cummins, 2000:53-85) زمانی دانوستاندن لە ناو کۆنتێکستدا جێگیرە، واتە تێگەیشتنی، بە ئاماژەگەلی کۆنتێکستوئێلدا دەستەبەر دەبێت. عونسوری وەکوو دەربڕینی دەموچاو، زمانی جەستە، ئاماژە و نیشان، تێیدا گرنگن. بەم شێوەیە زمانی دواندن لە هاوکرداریی کۆمەڵایەتیدا واتا دەگرێت، بۆیە پێویستییەکی ئەوتۆی بە چالاکییەکی فراوانی کۆگنیتیڤ/ئیدراکی نییە. بەڵام زمانی ئاکادێمیک یان زمانی پەروەردە زمانێکی ئابستراکتە، ویژمانێکی ئاستبەرزی ئاکادێمیکی هەیە و لە کۆنتێکستی پەروەردەدا، وکوو وانەی ناو پۆلەکان، فێر دەکرێت. فۆرمەکانی زمانی ئاکادێمیک بریتین لە بەراورد و کۆنتراست، گوێگرتنەوە، پێناسە و پۆلێنکردن، پێشبینی، شیکردنەوە، ئانالیز و ڕەواکردنەوە، ئاگاداربوونەوە و ئەنجامگیری، ئەنتەگرە کردن و هەڵسەنگاندن، ئارگومێنتاسیۆن، قانع کردن و پاراستن. بۆیە زمانی ئاکادێمیک پێویستی زیاتری بە خەباتی کۆگنیتیڤ هەیە. لە ژێر ڕۆشنایی ئەم تئۆرییە، ئەو منداڵەی کە پەیوەندیی زمانی دواندنی لەگەڵ زمانی ئاکادێمیکی نەبێت، تووشی کێشەی وەراری زمانی دەبێت. هەندێک بنەمای سایکۆلینگویستیک/زمانەوانی کۆمەڵایەتی، لەمەڕ پرۆسەی فێربوونی منداڵی کەمینە، کە زمانی دایکیان لەگەڵ زمانی پەروەردە یەک ناگرن بریتین لە:

- تواناییی زمانیی پێویست بۆ سەرکەوتنی لە ئاستی پەروەردە جیاوازە لە توانایی زمانی ژیانی ڕۆژانە.
- واتە وەراری تواناییی ئاکادێمیکی زمان پێویستی هەیە بە فراوان کردنی گەنجینەی وشە، زانینی ڕێزمان و ویژمانێک کە سنووری دانوستاندنی کۆمەڵایەتی تێپەڕ دەکات.
- بۆیە گواستنەوەی شارەزایی زمانی ئاکادێمیک ئەو کاتە لە نێوان دو زماندا مومکینە، کە گەشەدانی خوێندنەوە لە خوێندگا، بە هەردو زمان بێت. بەم شێوەیە بۆ

منداڵی کورد گواستنەوەی شارەزاییی زمانی ئاکادێمیک لە نێوان فارسی و کوردیدا ئەگەر ئەستەمیش نەبێت، هەر دیسان زۆر سەختە.

• دادەکانی بەردەست دەیسەلمێنن کە شیاویی منداڵی کەمینە بە مەرجێک دەگاتە ئاستی منداڵی زۆرینە ئەگەر بە لای کەم بە هەردوو زمان لە هەمان کاتدا پەروەردە بکرێت.

• منداڵێک کە بە دوو زمان پەروەردە بکرێت، بەردەوام ڕاهێنانی زمانی دەکات، بۆیە هوشیاریی کرداری زمانییان زیاتر و فۆکووسی ئەنتەلەکتوئێلیان قووڵتر دەبێت. (Cummins, 2000:59)

بەڵام منداڵی کورد لە ڕۆژهەڵات، ڕیئالیتەیەکی تری هەیە؛ لە نێوان زمانی دواندنی ڕۆژانە و زمانی ئاکادێمیکی پەروەردەدا هیچ پەیوەندییەک نیە. ئەمە ڕێگە دەدات بە دیاردەی نیوزمانی، واتە نە زمانی دایکی بە چاکی فێر دەبێت، نە زمانی پەروەردە. نیوزمانی ئەو کاتە ڕوودەدات کە:

• نێوان زمانی دایک و زمانی فەرمیدا، دوو ستاتۆی یاسایی جیاواز هەبێت.

• زمانی دایک هەندێک توانایی زمانی دواندن و دانوستاندنی ڕۆژانە وەردەگرێ بەڵام هیچ دەرفەتێکی بۆ وەرگرتنی کۆد و توانییەکانی زمانی ئاکادێمیکی پەوەردەی نیە.

• واتە لە نێوان زمانی دواندن و زمانی ئاکادێمیک پەیوەندی نیە.

• لە ڕێژەی گەنجینەی وشەکانی زمانی دایک و زمانی فەرمی، ڕاستبوونی ڕێزمانی، ئۆتۆماتیسم، خولقێنەریی زمانی، شارەزایی فۆنکسیۆنی زمان و وێناکردندا کێشە دروست دەبێت.

• تاکی نیوزمان، لە بیرکردنەوە و دەربڕینیدا، نە بە زمانی دایک نە بە زمانی پەروەردە سەرکەوتوو نیە. (Cummins, 1976, 1978, 1979a)

دیاردەی نیوزمانی ڕەهەندی کۆمەڵایەتیشی هەیە. وەراری نایەکسانی منداڵێکی کورد کە نەیتوانیوە پەیوەندییەکی ئۆرگانیک لە نێوان زمانی دواندن (زمانی دایک) و زمانی ئاکادێمیک (زمانی پەروەردە)دا دروست بکات، تووشی کێشەی کۆگنیتیڤ دەبێت؛ بۆیە لە ناو کۆمەڵگادا تاکی نیوزمان وەکوو کەمزەکا و کەمبەها پێناسە دکرێت. هەرچەندە نیوزمانی، نە لادانێکی سایکۆلۆژیک بەڵکو ئەنجامی سیاسەتی زمانییە، واتە ئەوە فاکتۆرە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانن کە ڕێگە لە وەراری یەکسانی تاکەکان دەگرن. لە حاڵەتی وادا، بۆ زمانێکی بێ دەسەڵات وەکوو کوردی، دیلەمایەکی جەوهەری دروست دەبێت، تاکی کورد لە ئاکامدا پرسیار لە خۆی دەکات، گەلۆ زمانی کوردی چەندە یارمەتیدەرە بۆ پێشکەوتن و گەشەدانی ئابووری و کۆمەڵایەتیی ئەو؟ ئایا کوردی دەتوانێ ببێتە ئامرازی وەدەستخستنی توانایی و زانین؟ واتە دەتوانێ ببێتە سەرچاوەی گەشەدانی سەرچاوەی مرۆڤی؟ ئایا زمانی کوردی دەتوانێ سەرمایەی فەرهەنگی و ئاکادێمیک تەولید بکات، کە ئاخێوەران بتوانن لە بازاڕی کاردا سەرکەوتوو بن؟ ئەویش لە کۆمەڵگایەکی ناونەتەوەیی زانین/زانست ـ ناوەندی ئێستا، کە تێیدا ڕکابەری بۆ کار و سەرچاوەکان زۆر بەرزە.

سەرمایەی فەرهەنگی و زمان لە ژینگەیەکی کۆلۆنیال دا

گریمان کە کوردی نەبێتە زمانی پەروەردە، ئاخۆ تا چ ڕادەیەک دەتوانێ ببێتە ئامرازی گواستنەوەی فەرهەنگ؟ پێش ئەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە، دەبێ شیکردنەوەیەکی ویلیامز (Williams, 1962: 134) لەسەر پەیوەندیی زمان و ئەدەبیات بخوێنینەوە کە دەڵێت: «زمان و ئەدەبیات پێکەوە دەبنە ئامرازی گواستنەوەی گێرانەوەی مێژوو و بەم شێوەیە کاراکتەری کۆمەڵایەتی دەخولقێنن.»

کــە وابوو، ئەگەر تاکی کورد لە سیســـتەمی پەروەردەدا هیچ ناوەرۆکێکی ئەدەبیی گرێدراو بە سەرمایەی فەرهەنگیی خۆی وەرنەگرێت، چ جۆرە گێڕانەوەیـــەک، کاراکتەری جڤاکی مرۆڤی کـــورد دەخولقێنێ؟ ئەو گێڕانەوەیەی کە لە سیســـتەمی پەروەردەدا وەریدەگرێ چ پەیوەندییەکی هەیە لەگەڵ بیر و گێڕانەوەی خەڵکەکەیـدا؟ بـە تایبـەت کـە ژینگەی کۆلێکتیڤی زمانی بە یارمەتی و لە چوارچێوەی زانیاری و پرەنســـیپی فەلسەفیی پەروەردەدا گەشە دەستێنێ. ئەگەر چوارچێوەی زانیاری و پرەنســـیپی فەلســـەفیی پەروەردە، لەگەڵ ژینگەی کۆلێکتیڤی زمان بێ پەیوەندی بێت، چی بەســـەر تاک و بە تایبەت چی بەســـەر کۆمەڵگای کوردەواریدا دێت؟

یەکێـک لـە گرنگتریـن کارکردەکانـی زمان، دەورەکەیەتی لـە وێناکردنی ڕێئالیتە. زمان تەنیـا ئامرازی دانوسـتاندن نیە؛ زمان هەروەها ڕێنمایەکە کە ئێدوار ســاپیر، وەکوو «ڕێئالیتــەی کۆمەڵایەتی» پێناســەی دکات. زمـان سیســـتەمێکی واتاییـی هەیـە، یان واتاییەکی پۆتانســـیەلی هەیە کە گواستنەوەی بەهـا کولتوورییـەکان دابیـن دەکات. (Halliday, 1978:109) بۆیە، کاتێک منداڵێک فێری زمان دەبیت، هاوکات لە ڕێگای زمانەوە، هەندێک دیـاردەی گرنگی تریش فێر دەبێت. هاوتەریب لەگەڵ ئەمانە، منداڵ واتا و بەهاکانی گرێدراو بە فەرهەنگیش وەردەگرێ کە تەنیا بە سیســـتەمی فەرهەنگی ـ ڕێزمانیی ئەو زمانە مومکینە. (Halliday 1978:23)

لەگەڵ لەیەک ترازانی ژینگەی پەروەردە و ژینگـەی کۆلێکتیڤی زمانـی تاکی کورد، گوزارشـت لە یەک دیـاردە دەکەن، ئەویش ئەوەیـە کە ژینگـەی زمانیەکـەی کۆلۆنیزە کراوە. میراسی هەرە مایەندەی کۆلۆنیالیزمی زمانـی، کاریگەریـی نەرێنییە لەســەر خۆ-وێناکردنی کۆمەڵـگای کۆلۆنیزەکراو. چونکە وەکـوو لە ســەرێ ئاماژە کـراوە گێڕانەوە و بنەمافەلسـەفییەکانی پـەروەردە، لەگـەڵ ڕێئالیتـە و گێڕانەوەی کۆلێکتیڤی کۆمەڵگای کوردەواری یەک ناگرنەوە.

کۆلۆنیالیزمــی زمانــی، مێکانیزمێکــی تایبەتی هەیە؛ خودی پرۆسەی کۆلۆنیزەکردن بـە جەبریـش بێـت، بـەڵام ڕاگرتنەکەی بـە پرۆســەگەلێکی شـاراوەی هەژمۆنیک دەســتەبەر دەکرێـت، واتە قازانـج کردنی دڵ و هـــزری کۆمەڵـگای کۆلۆنیزەکـراو بە ڕێگای مەشروعییەت بەخشـین بە پراتیکی زمانی، ئەدەبیـات، نەریتی کولتووری، نۆرمی کۆمەڵایەتـی، بەهـا و باوەڕەکانـی زمانـی کۆلۆنیال. کـورت و کورمانجی بە خولقاندنی ژینگەیەکی کۆلۆنیال.

پەیوەندیی ڕاستەوخۆی زمان و کۆلۆنیالیزم و ئینتەرنالیزەکردنی ڕێئالیتەی زمانی کۆلۆنیال لە ناخوداگاهی گەلانی کۆلۆنیزەکراو لە لایەن فانۆن بەم شێوەیە شی کراوە:

> *هــەر گەلێکــی کۆلۆنیزەکــراو ـ بە دەســتەواژەیەکی دیکە، هەر گەلێک کە کۆمپلێکســێکی خۆکەمبینین لە لای بە مردن و ناشتنی ڕەسەنایەتیی کولتـــووری خـــۆی خولقێنـــدراوە ـ خۆی ڕووبـەڕووی زمانــی نەتەوەی خــاوەن شارســتانی دەبینــێ، کــە خاوەنــی کولتوری خۆیەتــی. تاکی کۆلۆنیزەکراو بــە ڕادەی دوورکەوتن لە ستاتوســی دارســتانیی خۆ و، بە خۆگونجانــدن لەگــەڵ ســتاندارد و بەها کولتوورییەکانی گەلی کۆلۆنیال خۆی بەرز دەکات.* (Fanon,2008:9)

سیاسەتی زمانیی ئێران: ئەمپەریالیزمی زمانی، لینگویسـیزم (ڕەگەزپەرەسـتی زمانی) و لینگویسید (کۆمەڵکوژی زمانی)

فارســی هەر کاتێک زمانی دەســەڵات بووە، بــە هــۆی فتووحاتــی حاکمانی فــارس لە

دەروەی جۆگرافیــای فارسنشــین، بــووە بە زمانی داگیرکەر. تا سەدەی ڕابردوو دەورێکی پاســیڤی لە چەوســاندنەوە، پەراوێزخستن و تەنانــەت لە ناوبردنی چەندین زماندا هەبووە، بەڵام ئەوەی ئێســتا، بەشێکە لە سیاسەتێکی ئاگاهانەی زمانی. ئەم دیــاردە نوێیە تەنیا بە داگیرکارییەکی ئاســایی پێناسە ناکرێت. لە پاش داگیرکــردن، کۆلۆنیزە کــردن و پاش کۆلۆنیزەکــردن، پەیڕەو کردنی سیاســەتێک دەســت پــێ دەکات کە بــە ئەمپەریالیزمی زمانی پێناسە دەکرێت. ئەمپەریالیزمی زمانی جاری یەکەم لە لایەن ڕۆبرت فیلیپســۆن بە کار هێنراوە، هەرچەندە بەســتێنی تیئۆریکی ئەم پێناســەیە بنەما تیئۆرییەکانی گالتونگن (Galtung, 1980). گالتونگ ئاماژە بە نفوزی زمانــی ناوەند لەســەر پەراوێــزەکان و ڕۆڵی ڕێکخراوە حکوومییەکان بۆ پەرەپێدانی زمانی سەردەســت دەکات. ڕوبرت فیلیپســۆن، ئەو ئایدیایە لە بواری زمانەوانیدا فراوانتر دەکات و دەستنیشان دەکات کە ئەمپەریالیزمی زمانی، لە بەر دوو هۆکار کاریگەریی لەســەر هەموو جۆرێکــی ئەمپەریالیزم هەیــە. یەکەم لەبەر ئەوەی کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیە لەگەڵ فۆرم(زمــان وەکــوو ئامرازی گواســتنەوەی ئایدیــاکان)دا هەیە، دووەم لەبــەر ناوەرۆک. پەیوەســت بە هۆکاری یەکەم، زمان ئامرازی ســەرەکیی دانوســتاندنە بۆ پێکەوە بەستنی هەمــوو لینکەکان لە هەمــوو گۆڕەپانەکاندا. چونکە پێشمەرجی دانوستاندن، تێگەیشتنی دوولایەنە لەســەر بنەمای کۆدی هاوبەشــە. (Phillipson, 2008:33) ئەو کۆدە هاوبەشــە لــە کۆنتێکســتی ئێراندا زمانــی ناوەند واتە زمانی فارسییە. چونکە ئەمپەریالیزمی زمانی، موئەلیفەیەکــی ســەرەکیی ئەمپەریالیزمی فەرهەنگییــە. ئەمپەریالیزمی زمانی دەورێکی ســەرەکیی هەیــە بــۆ پراکتیزەکردنــی ئەمپەریالیزمی کۆمەڵایەتــی، کە بریتییە لە گواســتنەوەی نۆرم و ڕەفتارگەلی ئولگوویی بۆ ستروکتوورێکی کۆمەڵایەتی، کە ئەوانیش بە نۆرەی خۆیان لە بەســتێنی زمانی ناوەندا شاردراونەوە. (Phillipson, 2008:34) جا ئەمە کاتێک دیار دەبێت کە کارتێکەریی کۆمەڵایەتی بە ســەر گرووپێکی تردا دەســەپێندرێت، بۆ نموونە فارسی دەوری سەرەکی لە سیستەمی پــەروەردە لە کوردســتاندا دەگێڕێ و نۆرمە کۆمەڵایەتییەکانــی فــارس دەگوازێتەوە ناو کورد. لە پێناسەکردنی ئەمپەریالیزمی زمانی فارسی، سەرنجی سەرەکیی ئێمە لەسەر زاڵ/ سەردەست بوونی ئەو زمانە بە سەر زمانەکانی دیکــەی جۆگرافیای ئێرانە، چونکە فارســی لە چوارچێــوەی مێکانیزمێکــدا دەجووڵێت کە تێیدا دەســەڵات/هێز و ســەرچاوەکان بە شێوەیەکی نایەکســان دابەشکراون و تەنانت ڕەوا کــراون. بۆیە لێرەدا لینگویســیزمیش (ڕەگەزپەرەستی زمانی) چەمکێکی ناوەندییە لەم کۆنتێکستە دا.

بــە پێی پێناســەی تووڤێ ســکوتناب-کانــگاس لینگویســیزم، دیاردەیەکی پاراڵێلە لەگەڵ ڕاســیزم (ڕەگەزپەرەســتی)، واتە ئەم دیاردەیە کۆمەڵێک ئایدیۆلۆژی، ستروکتور و پراتیکــن کە بە کار دێن بۆ مەشــرووعییەت بەخشــین، یاســایی کــردن، پەیڕەوکردن و بازتەولیدی دابەشــکردنی ناعادیلانەی هێز و سەرچاوەکان (سەرچاوەی مادی و مەعنەوی) لە نێوان گرووپەکاندا، لەســەر بنەمای زمان. (Skutnabb-Kangas, 2000:34) ئــەم پێناســەیە، بێ کەموکوڕی لەسەر سیاسەتی دەوڵەتــی ئێران لەمەر کــوردی و زمانەکانی دیکەی غەیری فارســی تەتبیق دەکرێت. لە ئایدیۆلۆژیی فەرمیــی ئێراندا بە پێی قانوونی ئەساســییەکەی، فارســی زمانــی فەرمییە. فارســی بۆ وەحدەت و یەکگرتوویی وڵاتەکە خاوەن ســەنگێکی قورسە، مەشــروعییەتی تاریخیی پارســا و پارســیک و دەریی هەیە، خاوەنی ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەند بە شاعیرانی وەکــوو فیردەوســی، حافیــز و ســەعدییە،

ئـەو دەرفەتانەی کە لە چـاپ و پەروەردە و کارگێڕیدا بە فارســی دەدرێت، نادرێتە هیچ زمانێکــی دیکــەی ئێران و لەســەر بنەمای خــودی زمانەکە دەوڵەتی ئێــران، چ ڕژێمی شاهی و چ کۆماری ئیسلامی، هێز و سەرچاوە مــادی و مەعنەوییەکانی زۆر ناعادیلانە لە ناو گەلانی ئێراندا دابەش کردووە.

ئەنجامێکی ڕاستەوخۆی لینگویسیزم دیاردە لینگویسید یان ژێنۆســیدی/کۆمەڵکوژی زمانە. ئەوی ئێســتا لە مازەندەران، گیلان، ســمنان و تالیش ڕوو دەدات هەنگاوێکی مەترســیدارتری سیاســەتی زمانی فــارس لەمــەڕ پەراوێزەکانە؛ چونکــە لێرەدا عاملێک هەیە کە خەریکە دەبێتە هۆی مردنی زمانێکی تر. لە تیئۆریی لیبرالدا تەنیا کاتێک عاملێکی چالاک بە نیەتی ڕاشــکاو ببێتە هۆی مردنــی زمانێکی دیکــە، دەتوانین وەکوو لینگویســید پێناســە بکەین. بەڵام بە بۆچوونی ســکوتناب ـ کانــگاس (Skutnabb-Kangas, 2000:369) ئەو عاملە دەتوانێ هەم ئاکتیڤ بێت، وەکوو ئەو دەورەی زمان و دەوڵەتی تورکیا لەمەڕ کوردیی بینیــوە، هەمیش پاســیڤ، وەکوو ئەو دەورەی فارسی لەمەڕ زمانە کانی دیکەی ئێراندا دەیبینێ. واتە بە بێبەشــکردنیان لە سیســتەمی پەروەردە و کارگێری، ڕێگا بدات بە مردنی پلە بە پلەی زمانی وەکوو مازەنی، گیلەکی و کوردی. لە ماوەی بیست ساڵی ڕابردوودا ژمارەی ئاخێوەرانی زمانی دایک لە گیلان و مازەندەران بۆ نیوە کەم بووەتــەوە. ڕەنگە لە هەندێک ناوچەی شــاریی کوردستانیش ئەم دیاردەیە دەست بە پەرەسەندن بکات. بە بێ ئەنتەگرەبوونــی زمانی کوردی لە سیســتەمی پەروەردە، کارگێری و ئابووریدا، ئەو سیاســەتەی لەبەرامبەر کوردی پەیڕەو دەکرێت، سیاسەتی لینگویسیدە.

ئەنجام

فارســی بووە بە هــۆکاری نەمانــی چەندین خوشکەزمانی کوردی وەکوو ئەسفەهانی، ڕازی (ڕەی)، وەرامینی، هەمەدانی و چەندی دیکەشی لە ئاســتی فەرهەنگی، وشەسازی، ڕستەسازی و... تەحریف کردووە و ئێســتا مەترسییەکی جدییــە بەســەر چەندیــن زمانــی دیکە کە پەیوەندییەکی مێژووییان لەگەڵ کوردیدا هەیە. لــە هەمان کاتدا ئەو پانتاییە جوگرافییەی کە تێیدا بە کوردی قسە دەکرا بەرتەسکتر کراوە. لە هەر قۆناغێکی مێژوویيدا، فارســی، کوردیی گەمارۆ داوە؛ بەڵام ئێستا سیاسەتێکی لە جاران ئاگرێســیڤتری گرتووەتەبەر. فارســی، زمانی کۆلۆنیالیزمی فارس، سیاسەتی ئەمپەریالیزمی زمانــی و کۆمەڵکوژیی زمانی لەمەڕ زمانەکانی دیکــەی ئێــران پەیــڕەو دەکات. ئەگەر کورد بۆ پاراستنی ســەرمایەی زمانی، فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و مرۆڤیی خۆی نەتوانێ سەروەریی سیاسی دەستەبەر بکات، دوور نیە کوردیش تا چەند دەهەی دیکە تووشی هەمان چارەنووس بێت کە ئێستا مازەنی و گیلەکی تووشی بوون. پاراســتنی کــوردی لە لەناوچوونــی، نە تەنیا ئەرکێکی نەتەوەیی، بەڵکوو ئەرکێکی ئەخلاقییە بۆ پاراســتنی میراتێکــی فەرهەنگی و مرۆڤی. کوردیــش بە ڕێکخراوە سیاســی و کۆمەڵگای مەدەنییەکــەی خــۆی، دەبێت سیاســەتێکی زمانیــی تایبەت بــۆ ژیاندنەوەی کــوردی لە ڕۆژهــەڵات دابڕێژێت، چونکە لــە فەرهەنگی سیاســی و کۆمەڵایەتیی ئاخێوەرانی فارسیدا، هیــچ ئاماژەیەکــی تۆلێرانــس و ئەمپاتی بۆ زمانەکانی دیکە، بە تایبەت کوردی نابیندرێت. ئێران ئێستا یەکێک لە ئاگرێسیڤترین سیاستە زمانییەکان لە ناوچەدا پەیڕەو دەکات. بۆ ئێمە و گەلانــی تر لە جۆگرافیای سیاســی ئێراندا، فارسی نە شــەکری شــیرین، بەڵکو تا ئێستا دەوری ژەهری هەلاهلی گێڕاوە.

سەرچاوەکان

Abrahamian, E. (1982). Iran between two revolutions. Princeton: Princeton University Press.
Abrahamian, E. (2008). A history of modern Iran. Cambridge: Cambridge University Press.
Bourdieu, Pierre. «The Forms of Capital» (1985),

Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education (1986) p. 56.
Boyce, Mary (1975). A reader in Manichaean Middle Persian and Parthian. Lieden: Brill.
Boyce, Mary (1983), «Parthian writings and literature», in Yarshater, Ehsan (ed.), Cambridge History of Iran, 3.2, Cambridge UP, pp. 1151–1165.
Cummins, J. (1976) The influence of bilingualism on cognitive growth: A synthesis of research findings and explanatory hypotheses. Working Papers on Bilingualism 9, 1–43.
Cummins, J. (1978) Immersion programs: The Irish experience. International Review of Education 24, 273–82.
Cummins, J. (1979a) Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children. Review of Educational Research 49, 222–251.
Cummins, J. (2000). Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. UK: Antony Rowe Ltd.
Diakonoff, I.M. (1985), «Media I: The Medes and their Neighbours», in Gershevitch, Ilya (ed.), Cambridge History of Iran, 2, Cambridge University Press, pp. 36–148.
Fanon, F. (2008). Black Skin, White Mask. London: Pluto Press.
Galtung, J. (1980). The True Worlds. A Transnational Perspective. New York: The Free Press.
Halliday, M.A.K. (1978). «An interpretation of the functional relationship between language and social structure», from Uta Quastoff (ed.), Sprachstruktur – Sozialstruktur: Zure Linguistichen Theorienbildung, 3–42. Vol. 10 of The Collected Works, 2007.
Henning, W. B. (1955). The Ancient language of Azerbaija in Transactions of Philological Society. Moscow: Tullinskiy yazik.
Henning, Walter Bruno (1958), Mitteliranisch, Handbuch der Orientalistik I, IV, I, Leiden: Brill.
https://www.irna.ir/news/83542928/تمسخر و خجالت شیب تند انقراض زبان مازندرانی, Retrieved 2019-12-29.
Katouzian, H. (2009). Te Persians: Ancient, mediaeval and modern Iran. New Haven and London: Yale University Press.
Kia, M. (1998). Persian nationalism and the campaign for language purifcation. Middle Eastern Studies, 34(2), 9–36.
Linda T. (2004) «Learning Language: Learning Culture in Singapore.» Language, Education, and Discourse: Functional Approaches, ed. by Joseph A. Foley. Continuum, 2004
Maloney, S. (2015). Iran's political economy since the revolution. Cambridge: Cambridge University Press.
May, S. (2008). Language education, pluralism, and citizenship. In S. May &
N. H. Hornberger (Eds.), Encyclopedia of language and education (2nd ed.,
Mirvahedi, S. H. (2018). Medical tourism and its niched impact in Tabriz,
Iran: Opportunities and challenges for Iranian Azerbaijanis. Linguistic
Landscape, 4(2), 128–152
Phillipson, R. H. L. (2008). Linguistic Imperialism. Oxford University Press.
Skutnabb-Kangas, T. (2000). Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
Susan M. Sherwin-White; Ama1/2lie Kuhrt (1993). From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire. University of California Press. p. 40.
Tavakoli-Targhi, M. (2009). Historiography and crafting Iranian national identity. In T. Atabaki (Ed.), Iran in the 20th century: Historiography and political culture (pp. 5–21). London: I.B. Tauris.
Williams, R. (1962). The Long Revolution. Middlesex: Penguin.
Windfuhr, Gernot (1975), «Isoglosses: A Sketch on Persians and Parthians, Kurds and Medes», Monumentum H.S. Nyberg II (Acta Iranica-5), Leiden: 457–471
Zhang, Huiying (2015). «From Latin to the Romance languages: A normal evolution to what extent?» (PDF). Quarterly Journal of Chinese Studies. 3 (4): 105–111. Archived from the original (PDF) on 2018-12-29. Retrieved 2019-12-29.
ادیب طوسی، محمد امین (۱۳۳۵)، فهلویات مغربی تبریزی، نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، شماره ۸
زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۳۶)، دو قرن سکوت، نشر امیر کبیر، تهران